

DE HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN DEN KAZERNEBOUW

DOOR W. H. SCHUKKING,

Majoor der genie.

II. (Slot van blz. 84).

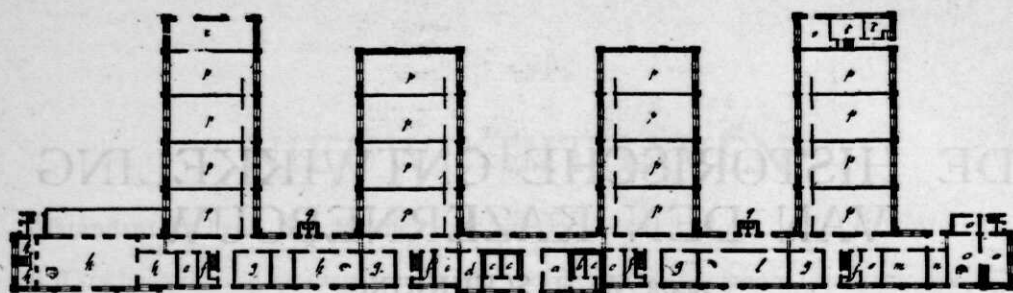
Afb. 5. Voorm. Willemskazerne te Utrecht (1822).

III. De kazernebouw in Nederland na omstreeks 1870.

In navolging van het buitenland¹⁾ werd van de kazernes met binnenplaats overgegaan tot die met een hoofdgebouw van twee verdiepingen, waartegen aan de uiteinden vleugels, elk met één verdieping, zoodat over de lage vleugels en door de openblijvende zijde van het achterplein lucht, licht en zon konden toetreden. Aldus zijn gebouwd in 1880 de Infanterie-kazerne voor 1 bataljon (met kamers voor 50 man) en in 1886 de kazerne voor de Vestingartillerie (met kamers voor 30 man) beide te Utrecht. Uit ongeveer dienzelfden tijd (1878) dateert ook de kazerne voor de Veldartillerie, eveneens te Utrecht, welke zuiver lineair is uitgevoerd, echter met middengang.

Een volgende reeks kazernes, méerendeels met logiesgebouwen voor 1 bataljon (*Breda* zelfs voor 2 bataljons) is evenzeer nog van het massalegerings-systeem. Door een ruime ligging is voor de mogelijkheid van goede lucht-

¹⁾ Voor reizen van Nederlandsche officieren naar het buitenland ter bestudeering van aldaar gebouwde nieuwe kazernes en andere militaire inrichtingen, zie: Verslagen, Rapporten en Memoriën, deelen V (1871; infanteriekazerne *Dresden*) en XVI (1885; kazernes te *Bourges*, *Orleans* en *Etterbeek* bij Brussel).

Afb. 6. Bataljonskazerne (Amersfoort, 1889).

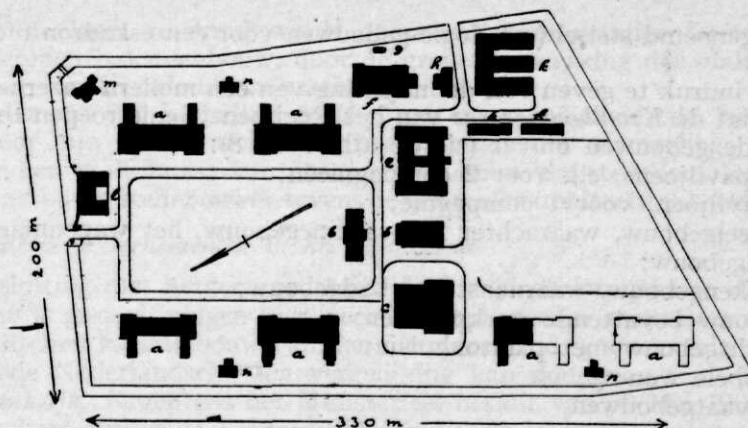
a. Wachtlokaal.	g. Waschlokaal.	o. Keuken manschappen
b. Verzwaard arrest.	h. Wapenkamer.	p. Kamer v. 24 man.
c. Licht arrest.	k. Cantine onderoffn.	q. Nachtpriivaat.
d. Officier van gezondheid.	l. Schermzaal.	r. Stal.
e. Compagnies bureel.	m. Eetzaal onderoffn.	s. Geweermakerij.
f. Rustkamer.	n. Keuken onderoffn.	t. Woning.

circuleering rondom de afzonderlijke bataljonsgebouwen zorg gedragen. Nochtans zijn bij de oudere typen (Amersfoort 1889 (afb. 6); Assen 1892; Groningen 1895) nog alle lokalen voor de huisvesting en den dienst van het bataljon in de bataljonskazerne bijeengehouden. Bij de Chassékazerne, in 1896 te Breda en bij de Infanteriekazernes, in 1902 te Nijmegen en in 1904 te Ede opgericht, zijn voor sommige algemeene doeleinden (cantine, magazijnen, keukens, privaten, gymnastieklokalen, enz.) afzonderlijke gebouwen gemaakt, hetgeen op een begin van *decentralisatie* duidt. Echter komt in de architectuur van deze bataljonskazernes allermint tot uiting dat zij in de eerste plaats tot huisvesting van den soldaat dienen. Immers, de aangebouwde compagniesvleugels, met logieslokalen voor ongeveer 24 man, gaan teveel schuil achter het hoofdgebouw met zijn wacht- en arrestlokalen, bureelen, schoolvertrekken e.d., onderofficiersverblijven en woningen voor gehuwden, welke zeer verschillende lokaliteiten het achter één, gelijkmatig verdeelden, gevel als een artistiek masker verbergt (Chassékazerne Breda).

Een overgang naar het *paviljoenssysteem*, waarbij genoemde nadeelen zijn ontgaan, vormen de in 1907 te Ede gebouwde kazernementen voor de Veld-Artillerie en de Cavalerie, waarbij de huisvesting der onderdeelen (batterijen en eskadrons) gecombineerd is in logiesgebouwen van den H-vorm, met in het middengedeelte wacht- en arrestantenlokalen, enz.

De zuivere paviljoensbouw, evenzeer van het buitenland overgenomen en waarvan het Artillerie-kazernement te Bourges, volgens het stelsel van den Ingenieur TOLLET, de meest doorgevoerde toepassing (per regiment 30 kleine woonpaviljoens of barakken, elk voor ongeveer 50 of 60 man) is, terwijl in Duitschland o.a. de Infanteriekazerne te Halberstadt (met woonpaviljoens voor 2 compagnieën) hiervan een voorbeeld is, wordt sedert 1910 ook in Nederland bij den bouw van kazernementen gevolgd.

In genoemd jaar werd begonnen met de Cavalerie-kazernes te Breda (Teteringen en Tilburg) en de Geniekazerne te Utrecht, in 1911 met de kazernementen te Harderwijk en Venlo, in 1914 met dat te 's-Hertogenbosch, en in 1916 met dat te Maastricht, de 4 laatstgenoemde alle voor de Infanterie. Al deze kazernes zijn volgens het paviljoenssysteem gebouwd, met logiespaviljoens voor 2 com-

Afb. 7. Kromhoutkazerne te Utrecht. Situatie.

a. Logiesgebouwen.	e. Schoolgebouw.	k. Werkplaatsen en loodsen.
b. Bureelgebouw.	f. Keukengebouw.	l. Wachtgebouw.
c. Cantinegebouw.	g. Bergplaats.	m. Dubbele woning.
d. Wapenmagazijn.	h. Badgebouw.	n. Privaatgebouwen.

Afb. 8. Kromhoutkazerne te Utrecht. Luchtfoto. I.A.

pagnieën of soortgelijke onderdeelen, soms zelfs (zooals te *Harderwijk*, *Breda* en *Tilburg*) voor slechts 1 compagnie of eskadron.

Ook de nieuwe kazernementen voor de bereden korpsen te 's-Gravenhage

zijn naar genoemd stelsel (met logiesgebouwen voor één eskadron of batterij) ontworpen.

Om een indruk te geven van de inrichting van een modern kazernement zij vermeld, dat de *Kromhoutkazerne* van het Regiment Genietroepen te *Utrecht* de volgende gebouwen omvat (zie de afb. 7 en 8):

4 logiespaviljoens, elk voor 2 compagnieën;

1 halfpaviljoen, voor 1 compagnie;

een bureelgebouw, waarachter het cantinegebouw, het wapenmagazijn en het schoolgebouw;

een keukengebouw, waarnaast het badgebouw;

een gebouw bevattende werkplaatsen;

een wachtgebouw met plantonhuisje;

een dubbele woning;

drie privaatgebouwen;

bergplaatsen, magazijnen voor materieel, enz.

Een uitvoerige beschrijving van deze kazerne, van de hand van den bouwmeester, den toenmaligen Kapitein der Genie P. J. P. VAN DER STEUR, komt voor in *De Ingenieur* No. 25 van 1912.

Dat deze ruimere bouwwijze in *hygiënisch opzicht* verre de voorkeur verdient boven de massalegering, zal wel geen nader betoog behoeven. Ook wat de bewoning en den *kazernediens*t betreft, hebben de paviljoenskazernes bewezen, doelmatig en aangenaam in het gebruik te zijn.

De *kosten per man*, van de verschillende onderdeelen, zijn voor het moderne kazernement niet hooger dan die van de oudere kazernes ¹⁾, afgezien natuurlijk van de uitgaven voor de nieuwste technische verbeteringen, zooals centrale verwarming, electrische verlichting, huistelefoon, radio in de ruimere cantines e.d. welke voorzieningen echter voor den modernen soldaat al geen luxe meer beteekenen. De overige, normale eischen van *legering* (vloeroppervlakte, luchtruimte, verlichting, ventilatie, waschgelegenheid, nachtprivaten), *badgelegenheid* (douchebadgebouwen), *privaten* (moderne W. C.-inrichtingen) worden uiteraard in de nieuwere kazernementen nog hooger aangeslagen ²⁾.

Ten slotte moge ik hier het getuigenis aanhalen van een bekend bouwmeester, den oud-genieofficier DUDOK, om aan te toonen dat ook in het belang van een *aesthetische* oplossing, zoo noodig (in elke openbare architectuur) voor een heilzame volksontwikkeling, het paviljoensysteem aanbeveling verdient:

„De *massabouw* is wel meer monumentaal, maar door de groote verscheidenheid der onderdeelen van een kazernement is daarmede nooit een architectuur „te verkrijgen van *orde* en *regelmaat*. Er is geen samenhang mogelijk tusschen „plattegronden en gevels, zoodat aan de gebouwen een onlogische opzet „moet worden gegeven, waarbij concessies zijn te doen, welke naar onze moderne opvatting niet in overeenstemming zijn met de artistieke moraal.

„Door den *paviljoenbouw* wordt een overzichtelijke en systematische organisatie juist getypeerd. De karakteristieke samenstelling van het leger „moet ook in de kazerneering spreken, in een overzichtelijk gebouwencomplex,

¹⁾ Zulks werd reeds in 1905 betoogd door G. POLVLIET in zijn artikelen over „Het kazerne-leger” in de *Gids* waarin hij (op blz. 477) de bouwkosten (en de terreinoppervlakten) der Regimentskazernes te *Amersfoort*, *Assen* en *Groningen*, vergelijkt met dezelfde gegevens voor een modern ontwerp van den toenmaligen Luitenant der Genie A. E. REDELE voor een kazerne, voor eveneens 1 regiment infanterie, uit te voeren als verplaatsbare snelbouw met barakken (paviljoens).

²⁾ Ter verduidelijking hiervan waren desbetreffende grafieken op de tentoonstelling aanwezig.

„waarvan de kern gevormd wordt door hoogst eenvoudige *logiesgebouwen*, „goed begrepen baksteenbouw, door de grootsche werking der vlakke muren „getuigend van frischheid en kracht.

„Het element der herhaling geeft ernst en waardigheid; de bijgebouwen zorgen door hun vrijere architectuur voor voldoende afwisseling.

„Bovendien is de kunst van den paviljoenbouw een stedenbouwkunst in het „klein, waarbij de stedenbouwer tevens de gebouwenarchitectuur beheerscht” ¹⁾.

IV. *Moderne kazernementen in het buitenland.*

In aansluiting met hetgeen op bladzijde 8 over de kazernes te *Bourges* en *Halberstadt* is gezegd, volgen hier, zeer beknopt, eenige aantekeningen over buitenlandschen kazernebouw van den nieuweren tijd ²⁾, waarmede, naar onze meening, de Nederlandsche een vergelijking kan doorstaan.

A. *Frankrijk*. Krachtens het Ministerieel besluit van 30 Mei 1907 werd in 1910 de „Portefeuille de l'officier du génie” als leidraad (met teekeningen) vastgesteld voor een type paviljoenskazerne dat, wat decentralisatie betreft, minder ver gaat dan het barakkenstelsel van TOLLET. De kazerne voor 2 bataljons infanterie te *Clignancourt* (Parijs), met compagniespaviljoens, is o.a. naar dat type gebouwd.

Uit het „Plan de la masse”, als schema-situatie voor deze kazernementen, blijkt dat voor een regimentskazerne $\pm 9,5$ hectare terrein noodig is, waarvan 1,65 ha d.i. 17 % bebouwd wordt.

Ter vergelijking diene dat de Kromhoutkazerne te *Utrecht* 6,6 hectare groot is, waarvan 12,5 % bebouwd, terwijl het ontwerp 1931 voor een Cavalerie-kazernement in *Den Haag* op 6 ha zelfs 23 % bebouwd oppervlak bevat.

B. *België*. Van de Cavalerie-kazerne te *Spa*, alwaar het regiment in 4 „blocs d'escadron” is ondergebracht, werd op 30 December 1929 de bouw van het 4e bloc aanbesteed. Deze gebouwen zijn ongeveer 100 m lang en bevatten op den beganen grond de stallen (voor ongeveer 100 paarden) en op 1e en 2e verdieping de manschappenkamers c.a., terwijl de zolderverdieping gelegenheid biedt voor noodlogies.

Uit deze inrichting blijkt dat de legering van menschen en paarden in eenzelfde gebouw, hoe weinig ook vereenigbaar met de moderne begrippen van hygiëne, toch nog bij nieuwbouw toepassing vindt; wellicht uit een dienstbelang?

C. *Czecho-Slowakije*. In 1923/'24 werd te *Daschitz* (Zuid van Königgrätz, Boheme) een kazernement gebouwd, bestemd voor een divisiecommando en 2 eskadrons. Laatstgenoemde onderdeelen zijn in één paviljoen van strengen, doch monumentalen bouwstijl gelogeerd, een gebouw met 2 verdiepingen en een bergzolder en ruime woonlokalen voor niet meer dan 12 man.

De paarden der eskadrons zijn in 2 afzonderlijke stalgebouwen gestald.

Van 1928/'29 dateert het kazernement voor een regiment artillerie te *Rakonitz* (West van Praag). Hierbij zijn 2 logiespaviljoens voor manschappen aanwezig, elk voor 3 batterijen en bevattende kelders, begane grond en 2 verdiepingen, de woonlokalen weder voor niet meer dan 12 man.

Het kazernement bevat voorts een bureelengebouw, keukengebouw, officiers-gebouw (woningen), onderofficiersgebouw (idem), gebouw met eetzaal, enz. voor officieren, wacht- en arrestantengebouw, auto-garage, voertuigen-

¹⁾ Zie W. M. DUDOK. Over Modernisme en Militaire bouwkunst (*Bouwkundig Weekblad*, 1914).

²⁾ De hiervormelde gegevens zijn ontleend aan teekeningen en bestekken, enz., berustende op het Dept. van Defensie.

remise, 2 magazijnen (voor mobilisatie- en vredesmaterieel), 6 depot-gebouwen voor artillerie-materieel en een gaskamer.

Alle gebouwen zijn uitgevoerd in soberen stijl met platte daken.

Als voorbeeld van militaire bouwkunst van kleineren omvang in *Nederland* en uit de 20e eeuw dateerende, zij ten slotte nog besproken:

V. *De Marechausseekazerne* ¹⁾.

Tot ongeveer 1910 maakte het Wapen der Koninklijke Marechaussee bijna uitsluitend gebruik van gehuurde gebouwen voor kazerneering, huisvesting en stalling

Deze verblijven bleken op den duur niet te voldoen aan redelijke eischen van hygiëne en inwendigen dienst, terwijl ook de jaarlijks terugkeerende huurkosten te bezwarend begonnen te worden.

Thans beschikt het Rijk over ongeveer 180 kazernes, waarvan er 105 door de Genie zijn gebouwd (zie *bijlage 3*) terwijl nog ongeveer 70 in huur zijn van gemeenten of particulieren.

Te onderscheiden vallen de grootere, z.g. Districtskazernes en de kleinere, voor de Brigades en wel voor bereden of onbereden Brigades.

Elke kazerne bestaat uit een dienstgedeelte (Bureel Brigade-Commandant, arrestlokalen, kamers en keuken ongetrouwd, bij de bereden Brigades stal met hooizolder, zadel- en tuigenkamer, soms hoefsmederij, bij de onbereden Brigades een kleine noodstal) en voorts uit woningen voor de gezinnen.

Om de bouw-ontwikkeling in de laatste 20 jaren eenigermate te laten blijken, zou men een 4-tal typen Marechausseekazernes kunnen onderscheiden, waarnaast er uiteraard nog meerdere, afwijkende van de standaardtypen, zijn aan te wijzen.

1. In de jaren vóór en tijdens de mobilisatie 1914—'18 en ook nog kort daarna werd vrij algemeen een kazerne gebouwd als b.v. te *Nieuwe Schans* wordt aangetroffen.

Dienstgedeelte als vorenvermeld; de woningen hebben elk 2 woonkamers (en suite), 1 woonkeuken, 1 bijkeuken, 1 kelder, 3 slaapkamers en 1 zolderkamer.

Uit dien tijd dateren o.m. ook de kazernes te *Bergeyk*, *Bladel*, *Strijbeek*, *Boxtel*, *Veghel*, *Alphen*, *Noordwolde*, *Wassenaar* en *Loosduinen* welke beide laatste reeds een overgang tot type 2, wat den gevel betreft, vertoonen en op den beganen grond een kamer minder bezitten.

2. Later ging men tengevolge van hoogere eischen, door de autoriteiten der Koninklijke Marechaussee gesteld, over tot een grooter en duurder type, zooals o.a. te *Wezep* (gemeente *Oldebroek*) is gebouwd. Van dit type zijn ook de kazernes te *Rijen*, *Leusden*, *Papendrecht*, *Uden*, enz.

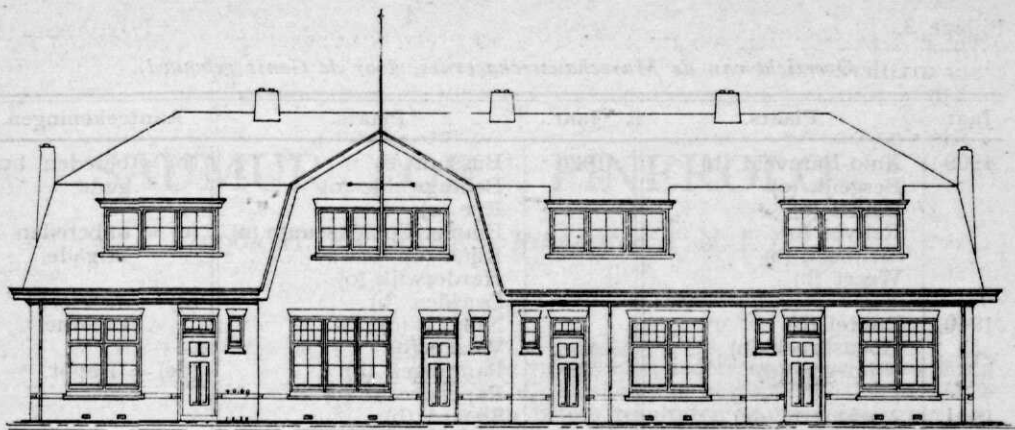
Het dienstgedeelte is iets ruimer dan bij type 1, waardoor een betere trapruimte is verkregen.

Ook de woningen zijn grooter en bevatten behalve 2 slaap- en 2 zolderkamers, nog een zolder.

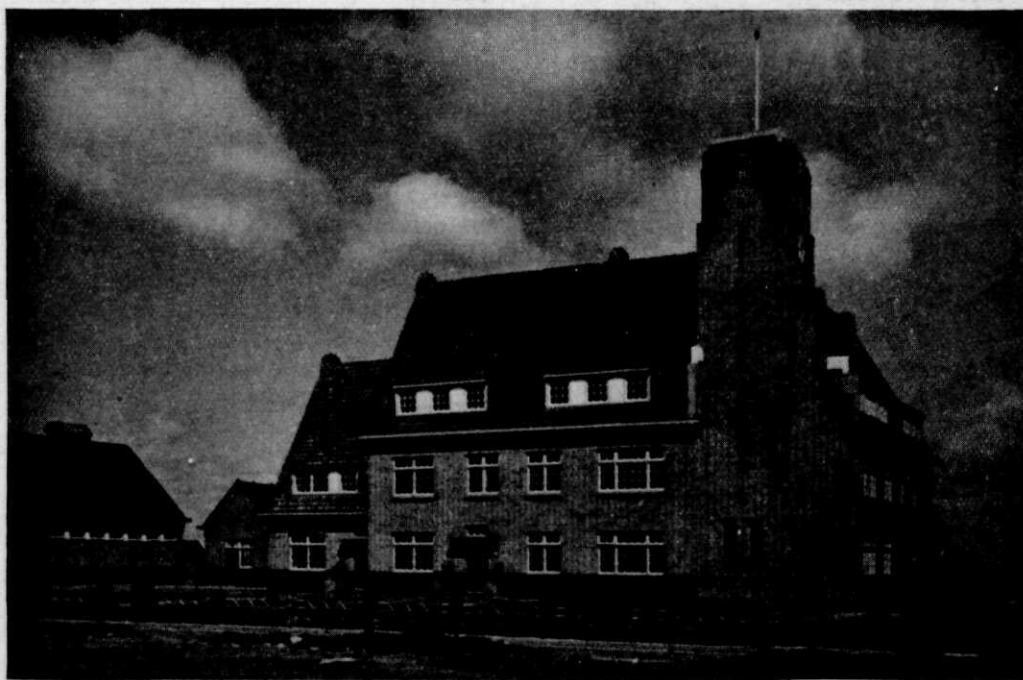
3. Omstreeks 1924 werd, niet geheel ten onrechte, op dit type weder bezuiniging toegepast en ontstond als z.g. type-*Ommen* een kazerne, welke eigenlijk niet veel meer is dan een rij middenstandswoningen, waarvan één meer domineerend, als dienstgedeelte. Een voorbeeld is de kazerne te *Zundert* (afb. 9).

Hierbij bevat elke van de 3 woningen: op den beganen grond 1 zitkamer en

¹⁾ Behalve deze soort militaire gebouwen zijn er nog vele andere in ons land opgericht, waarvoor wij echter — om ons bestek niet te overschrijden — naar *bijlage I* (en naar de daarin genoemde gebouwen zelve) moeten verwijzen.

Afb. 9. Marechausseekazerne te Zundert (1924).

Afb. 10. Marechausseekazerne te Zwolle (1929).

een woonkamer-keuken, bijkeuken, waaronder kelder, en afzonderlijk gelegen bergplaats, op de verdieping 2 grootere slaapkamers (ongeveer 4×4 m) en één kleine, 1 zolderkamer alsmede een lage vliering onder de kap. Het dienst-gedeelte bezit o.m. 1 keuken en 4 kamers voor ongehuwden (en vliering).

4. In de laatste jaren worden weer grootere kazernes gebouwd. *Zwolle* (1929) (afb. 10) en *Princenhage* (in aanbouw) beide districtskazernes, vertoonen een verbetering niet alleen in de architectonische vormgeving, maar ook in grootte en aantal lokalen.

Bijlage 3.

Overzicht van de Marechausseekazernes, door de Genie gebouwd.

Jaar.	Plaats.	Jaar.	Plaats.	Aanteekeningen.
1909	Anlo-Bareveld (b) Bergeijk (o) Bladel (o) Reuver (o) Strijbeek (o) Weert (b)	1920	Bussum (d) Bellingwolde (o) Epe (o) Emmer-Compascuum (o) Rijen (o) Harderwijk (o) Leusden (b) Nijkerk (o) Wezep (b) Panningen (b) Papendrecht (o) Sittard (b) Vlagtwedde (b) IJzendijke (o) Venlo (b) Well (b)	(b) = bereden brigade. (o) = onbereden brigade. (d) = districts-kazerne. (de) = Depôt.
1910	Boxtel (b) Hoensbroek (b) Nijmegen (d)			
1911	Apeldoorn (de) Vaals (o)			
1912	Arnhem (d) 's-Hertogenbosch (d) Meppel (b) Spekholzerheide (o)	1921	Brunssum (b) Eindhoven (d) Millingen (o) Roermond (d) Uden (o) Venraij (b) West-Kapelle (o) Ter Apel (o) Coevorden (o)	
1913	Bergum (Noord) (o) Heerlen (b)			
1914	Heythuizen (o) Sloterdijk (b) Veghel (b) Zevenbergen (o)			
1915	Alphen (N.Br.) (b) 's-Heerenberg (b) Maastricht (d) Roosendaal (o) Tilburg (b) Watergraafsmeer (b)	1922	Emmen (b) Groningen (d) Heeze (b) Leeuwarden (d) Marum (b) Ootmarsum (b) Raalte (b) Vlissingen (d) Wijhe (o) Zweeloo (o) Zevenaar (o)	
1916	Noordwolde (o) Vlodrop (o)			
1917	Woudrichem (o)			
1918	Geffen (o) Loosduinen (b) Oud-Vroenhoven (o) Wassenaar (b) Zutphen (d)	1924	Ommen (b) Zundert (o)	
		1926	Buitenpost (b)	
		1927	Dokkum (b)	
1919	Beek (L.) (o) Eijsden (o) Hulst (b) Horst (b) Helmond (b) Moerdijk (o) Nieuwe Schans (o) Neuzen (o) Nieuwer Amstel (b) Oss (b) St. Anna Parochie (o) Wormerveer (b)	1928	Sluis (o) Hengelo (b)	
		1929	Zwolle (d)	
		1930	Hilvarenbeek (o)	
		1931	Steenbergen (b) Princenhage (d)	
		1932	Gennep (b)	